

Barno Masharipova

Nukus Davlat Pedagogika Instituti

2- bosqich magistranti

Kalit soʻzlar: *motivatsiya, kasbiy motivatsiya, qadriyat, shaxs faolligi, shaxs faolligining tashqi manbalari.*

Ключевые слова: *мотивация, учебные мотивы, ценностные ориентации, личностные свойства, направленность на деятельность, направленность на результат, направленность на процесс.*

Key words: *motivation, learning motives, value orientations, personal characteristics, focus on activity, focus on result, focus on process.*

Respublikamizda ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, maʼnaviy va madaniy sohalarda amalga oshirilayotgan islohotlar taʼlim jarayoni, kadrlar tayyorlash tizimini ham tubdan yangilash hamda rivojlantirishni talab etadi. Shu boisdan taʼlim tizimini zamon talablari darajasida va erishilgan tajribalar asosida rivojlantirish orqali oʻsib kelayotgan yosh avlodni jamiyat hayotida faol ishtirok etadigan, har tomonlama etuk va yuksak maʼnaviyatli, komil insonlar etib tarbiyalash davlatimiz siyosatining ustuvor yoʻnalishlaridan hisoblanadi. Farzandlarimizni mustaqil fikrli, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini egallagan, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega, chinakam vatanparvar insonlar sifatida tarbiyalash biz uchun dolzarb ahamiyatga ega boʻlgan masala hisoblanadi [1], – deb taʼkidlagan Sh.M.Mirziyoev. Shunday ekan, yoshlarning, kelajak avlodning kasbiy etukligi, toʻgʻri kasb tanlashi va mohirona olib borishiga eʼtibor qaratilishi hozirgi kunnig dolzarb masalalaridandir.

Zamonaviy taʼlim tizimida talabalarni tayyorlashni takomillashtirish bitiruvchilar tayyorgarligining koʻplab omillari va ularning kasbiy faoliyatga real tayyorlik darajasi bilan shartlangan. Ular orasida pedagogik oliy oʻquv yurtlari talabalarining oʻqishga oid faoliyat motivatsiyasi oʻta muhim hisoblanadi. Pedagogik oliy oʻquv yurtlarining taʼlimiy jarayonida bitiruvchilarning kasbiy tayyorgarligiga oʻsib boruvchi talablar va ularni kasbiy faoliyatga tayyorlashning real darajasi oʻrtasidagi ziddiyat yaqqol koʻrinadi. Zamonaviy taʼlim tizimida talabalarni tayyorlashni takomillashtirish bitiruvchilar tayyorgarligining koʻplab omillari va ularning kasbiy faoliyatga real tayyorlik darajasi bilan shartlangan. Ular orasida pedagogik oliy oʻquv yurtlari boʻlajak tarbiyachi-pedagog talabalarining oʻqishga va ishga oid faoliyat motivatsiyasi oʻta muhim hisoblanadi.

Shaxsiy kasbiy motivatsiyasi oʻzi va boshqa odamlarni kasbiy muvaffaqiyatga erishishga ragʻbatlantirish jarayoni sifatida ham gavdalanishi mumkin. Bundan tashqari, kasbiy faoliyat motivatsiyasi kasb tanlashni va bu kasb bilan bogʻliq majburiyatlarni davomiy bajarishni shartlaydigan aniq undovchi taʼsir sifatida ochib berilishi mumkin [4]. Kasbiy motivatsiya nafaqat kasbiy yoʻlni toʻgʻri tanlangani va mehnatga oid faoliyat mahsuldorligini, oʻz mehnatining natijalarini qondirish darajasini, balki kasbiy taʼlimning

muvaqqiyatini belgilaydi. Bu fakt shu bilan tushuntiriladiki, tahsilning samarali jarayoni, kamida ikkita omil – kognitiv sohalar va shaxs motivatsion sohasining rivojlanish darajasi bilan shartlangan. Bu fikr oliy maktab talabalarining kasbiy motivatsiyasining ifodalanganlik darajasi va intellektual qobiliyatlarning rivojlanish darajasi qator empirik tadqiqotlari bilan tasdiqlanadi. Demak, A.A.Rean [5] tadqiqotlaridan biri davomida quyidagi natijalarni oldi. Talabalar –bo'lg'usi pedagoglar guruhida umumiy intellekt shkalasi bo'yicha test o'tkazgan va mazkur testlashni o'qishga oid o'zlashtirish darajasi bilan solishtirgan aniqlandiki, intellektning o'qishga oid o'zlashtirish bilan na maxsus predmetlar bo'yicha, na umumta'lim fanlarining bloki bo'yicha hech qanday ahamiyatli aloqasi yo'q. Bu fikr boshqa tadqiqotlarda ham o'z tasdig'ini topdi [5] Yana bitta ahamiyatli qonuniylik aniqlandi: "kuchli" va "zaif" talabalar intellekt darajasi bo'yicha emas, balki o'qishga oid faoliyat motivatsiyasining kuchi, sifati va turi bo'yicha farq qilarkanlar. "Kuchli" talabalar uchun ichki motivatsiya kuchli: ularga kasbni yuqori darajada o'zlashtirish xos bo'lib, mustahkam bilim olish va amaliy malakalarga ega bo'lishga mo'ljal oladilar. "Zaif" talabalarga kelsak, ularning motivlari asosan tashqi, vaziyatli: bunday talabalar uchun, birinchi navbatda, yomon o'qishlari uchun muhokama qilish va jazolashdan, stipendiyadan mahrum bo'lmaslikdan va h.k. dan qochish muhim. Agar kasbiy motivatsiya tuzilmasi haqida gapiradigan bo'lsak, bu yerda kasbga ijobiy munosabat o'ta muhim rol o'ynaydi, chunki bunday munosabat ta'limning yakuniy maqsadi bilan bog'liq. Boshqacha aytganda, agar talaba kasbini ongli tarzda tanlagan bo'lsa va uni o'ziga bo'lganiday jamiyat uchun ham ahamiyatli deb hisoblasa, bu, shubhasiz, kasbiy tayyorgarlik natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Oliy o'quv yurtlari talabalarining kasbga bo'lgan munosabatlarini aniqlash bo'yicha olib ma'lumotlariga ko'ra [3; 5] xulosa qilish mumkinki, ko'proq 1-bosqich talabalar tanlagan kasblaridan mamnunlar. Biroq barcha o'quv yili davomida bu ko'rsatkich bitiruv bosqichiga qadar doimiy ravishda pasayib boradi. Oliy o'quv yurtini tugatishga ozgina qolishiga qaramay kasbidan qoniqish eng kam, kasbga munosabatning o'zi ijobiy bo'lib qolaveradi. Bunday natijalar sababi – bu, bir tomondan, muayyan oliy o'quv yurtlarida ta'lim berishning yuqori bo'lmagan darajasi, boshqa tomondan esa – birinchi bosqich talabalarida romantik tasavvur va kasb egallashning real usullarini bilmaslikning ustunlik qilishi bo'lishi mumkin, desa ham bo'ladi. Shunday qilib, bo'lajak tarbiyachi – pedagog talabaning o'qishga oid-kasbiy motivatsiyasini susaytiruvchi dastlabki salbiy omillar orasida mazkur kasb to'g'risida oldin mavjud bo'lgan tasavvurlarning talaba oliy o'quv yurtida uchratganlariga muvofiq emasligini aytish mumkin. Qator empirik tadqiqotlar ko'rsatdiki, ikkinchi omil –bu muntazam ravishdagi va zo'r g'ayrat talab qilinadigan o'quv faoliyatiga yetarlicha tayyor emaslikdir. Keyin bo'lajak tarbiyachi-pedagog talabada o'qish va kasbga oid motivatsiyaning pasayishi omili sifatida boshqa ixtisoslikka o'tishga intilish va o'qishga umumiy ijobiy munosabat bo'lgan taqdirda alohida o'quv fanlariga salbiy munosabat yuzaga kelishi mumkin. Oxirida, odatda, kelajakda kasbiy faoliyatda samarali bajarish uchun yaxlit kasbiy ta'lim tizimida muayyan o'quv fanining o'rnini va uni o'rganish davomida shakllanuvchi bilim, malaka, ko'nikmalar ahamiyatini

tushunmaslik paydo bo'ladi. Biz qanday omillar bo'lajak tarbiyachi-pedagog talabani o'qish va kasbga oid faoliyati motivatsiyasini pasayishiga olib kelishini aniqlab oldik. Talabalar, shu jumladan, talaba-pedagoglarning o'quv-kasbiy faoliyatini tanlash va amalga oshirishni shartlovchi omillar to'g'risidagi masala ochiq qolmoqda. Bu savolga javobni shaxsning faolligi manbaini aniqlab va shaxsning o'qishga va kasbga oid faoliyati motivlarining turli-tuman tasniflarini ko'rib chiqib topish mumkin. Shaxs faolligini tashqi va ichkiga ajratish qabul qilingan. Ichki manbaga bilishga oid va ijtimoiy ehtiyojlar (ijtimoiy jihatdan ma'qullanadigan harakatlar va yutuqlarga intilish), qiziqishlar ustanovkalar, namuna va stereotiplar hamda o'z-o'zini mukammallashtirishga intilish, o'qish va boshqa faoliyat turlarida o'zini namoyon qilish hamda o'z-o'zini ro'yobga chiqarish ehtiyoji bilan shartlanadigan boshqa jihatlar kiradi [3]. Bu yerda real Men obrazining shaxs ideal obraziga muvofiq kelmasligi faollikni harakatlantiruvchi kuch bo'lib xizmat qiladi. Shaxs faolligining tashqi manbalari – o'quvchining talab, ko'nikma va imkoniyatlari tegishli bo'lgan hayotiy faoliyati shartidir. Bo'lajak tarbiyachi-pedagog talabalar axloq, muloqot va faoliyatning ijtimoiy me'yorlariga amal qilish zaruriyati bilan bog'liq [5]. Ko'nikma jamiyatning o'qishga munosabatini inson tomonidan qabul qilinadigan va unga o'quv faoliyatini amalga oshirish bilan bog'liq qiyinchiliklarni yengib o'tish imkonini beradigan axloq me'yorlari sifatida xarakterlaydi. Imkoniyatlar – bu o'quv faoliyatini avj oldirish uchun zaruriy ob'ektiv shartdir (maktablar, darsliklar, kutubxonalar va h.k.larning mavjudligi). Bu holatda inson rivojlanishining shaxsiy rivojlanishi va u yashayotgan jamiyatning ijtimoiy ekspektatsiya darajasining mos kelmasligi shaxsiy faollikni harakatga soluvchi kuch bo'ladi. O'qish va kasbga oid motivlar tasnifi juda ko'p ekanligi faktiga e'tiborni qaratamiz. Mazkur ish doirasida biz nazarimizda o'zida birmuncha ahamiyatli bo'lgan motivlarni olgan bir nech tasnifni ko'rib chiqamiz, xolos. Demak, yuqorida sanab o'tilgan faollik manbalari asosida motivlarning quyidagi guruhlar ajratiladi [1]:

- ijtimoiy (o'qishning ijtimoiy ahamiyatini anglash, o'qishning shaxsiy-rivojlantiruvchi qiymatini tushunish, dunyoqarash va olamni tushunishni rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoj va boshqalar);

- bilishga oid (bilim olishga qiziqish, qiziquvchanlik, bilishga oid qobiliyatlarni rivojlantirishga intilish, intellektual faoliyatdan lazzat olish va boshqalar);

- shaxsiy (o'z-o'zini hurmat qilish va shahratparastlik tuyg'usi, tengdoshlari o'rtasida obro'dan foydalanishga intilish, referent bo'lgan sinfdoshlarga taqlid qilish, o'ziga xos bo'lishga urinish va boshqalar).

O'qishga motivatsiyaning dastlabki ikki turida orientatsiya jarayonga yo'naltirilgan. Shaxsiy motivlar ustunlik qilgan holatda motivatsion orientatsiyalar natijaga va atrofdagilarning reaksiyasiga, jumladan, o'qituvchi bahosiga yo'naltirilgan. Diqqatga sazovor joyi shundaki, empirik tadqiqotlarning biri davomida talabalarning motivatsion orientatsiyalari va ularning akademik o'zlashtirishlari o'rtasidagi aloqa yuzasidan [5] quyidagilar aniqlandi: o'zlashtirish bilan birmuncha puxta aloqa ularning jarayonga va natijaga orientatsiyasi, kamroq puxta aloqa –o'qituvchining bahosiga bo'lgan orientatsiya

ekan. Keltirilgan tasnifda kasbiy tayyorgarlikning yuqori darajasini rivojlanishi uchun birmuncha ko'maklashuvchi motivatsiya, bizning nazarimizda, ijtimoiy va bilishga oid motivatsiyalardir. Bilishga oid va ijtimoiy motivatsiyalar birmuncha chuqur bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga ko'maklashadi. D.Yakobson [2] yaratgan o'qishga oid faoliyat tasniflaridan biri bo'yicha motivlar 2 ga ajratiladi: o'quv vaziyatiga bog'liq bo'lmagan motivlar va o'quv faoliyati bilan bog'liq bo'lgan motivlar.

1. O'quv vaziyatiga bog'liq bo'lmagan motivlar: kasb tanlashdagi tor ijtimoiy motivatsiya (inkor etadigan motivatsiya) – bu yerda ota-onalar, bu sohada vakolatli bo'lgan odamlar bilan ijtimoiy barobarlashtirish yetakchi motiv yubora bo'ladi, shuningdek, omadsizlikdan, ota-onalar, yaqinlar oldidagi mas'uliyat, burchdan qochish motivlarining ustunlik qilishi xosdir;

umumijtimoiy motivatsiya – o'qishga oid faoliyatga undash boshqa odamlarga foyda keltirishga ehtiyoj asosida yotadi;

pragmatik (cheklangan shaxsiy) motivatsiya, unda faoliyatga undash – bu kasbning ijtimoiy nufuzi va karerada o'sish imkoniyatidir.

2. O'quv faoliyati bilan bog'liq bo'lgan motivlar:

bilishga oid motivatsiya – o'qishni shaxsning yangi bilim, malaka va ko'nikmalarni egallashga bo'lgan intilishi boshqaradi;

kasbiy motivatsiya, bunda talabada tanlangan kasbga, uning mazmuni va ijodiy imkoniyatlariga qiziqish; mazkur kasbda ishlash uchun o'z qobiliyatlariga ishonch bor;

shaxsiy o'sish motivlari – bu holatda o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini takomillashtirishga intilish o'quv faoliyati jarayonini boshqaradi. Talabalarning o'qishga oid faoliyati motivatsiyasi xususiyatlarini o'rganish maqsadida quyidagi vazifalarni hal qiladigan tashhisiy dastur ishlab chiqildi: talabalarning o'qishga oid faoliyatini yetakchi motivlarini aniqlash; talabalarning o'qishga oid faoliyati motivatsiyasi va ularning kasbiy yo'nalganligi o'rtasida aloqa o'rnatish; talabalarning o'qishga oid faoliyati motivatsiyasi va ularning shaxsiy yo'nalganligi o'rtasida aloqa o'rnatish; talabalarning o'qishga oid faoliyati motivatsiyasi va ularning qadriyatli orientatsiyasi bilan aloqa o'rnatish.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, bo'lajak tarbiyachi-pedagog talaba shaxsining motivatsion sohasini rivojlantirishning sifatli xususiyatlari shaxsiy va kasbiy yo'nalganlik, qadriyatlar yo'nalganligiga bog'liq. Shaxsning motivatsion sohasi faoliyat bilan belgilanadi. Faoliyat rivojlanish va o'z-o'zini rivojlantirish komponenti bo'lishi uchun nafaqat uning mazmuni xarakterini chuqur tushunish, balki shaxsning motivatsion tomonini doimo takomillashtirish muhim. Motivatsion sohani chuqur bilish va tushunish muvaffaqiyatni, bo'lajak tarbiyachi-pedagog shaxsining faolligini uning rivojlanishini kerakli oqimiga yo'naltirishni ta'minlashi mumkin. Shundagina o'z kasbini yetuk, mohir, professional egasi bo'lib yetishida asosiy qadamlardan birini tashlagan bo'ladi. Harqanday ishnibg, kasbning o'ziga yarasha qiyinchiliklari bor, bulardan muommosiz o'ta olishga esa albatta insonda o'zining kasbga bo'lgan muhabbat va ichki motivatsiyasi bo'lishi katta rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Мирзиёев Ш.М Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз. – Тошкент: «Ўзбекистон» 2017. -136 б
2. Айсмонтас Б.Б. “Педагогическая психология”. М.: МГППУ- 2004, 368-б.
3. Бордовская Н.В., Реан А.А., Розум С.И. “Психология и педагогика”. (Серия «Учебник нового Века»). Питер-2002, 432-б.
4. Ю. “Диагностика мотивационно-ценностной сферы в профессиональном самоопределении”. Шадринск-2003, 60-б.
5. Зимняя И.А. “Педагогическая психология”. М.: “Логос” -2005, 384-б.